

A politico-moralis eszmék változásai a régi magyar irodalomban

című pályázat (száma: 84346)

zárójelentése

A címben jelzett kutatásra 2011. február 1-től 2014. január 31-ig nyertük el az OTKA pénzügyi támogatását. A három évre szóló kutatási tervünk megvalósításához – kizárólag technikai problémák miatt – 2014. április 30-ig kértünk még további hosszabbítást.

Az alábbiakban először éves bontásban – az előzményeket és a konkrét eredményeket is feltüntetve – az adott időszakban elvégzett feladatokról számolunk be, noha a kronológiai rend csak hozzávetőlegesen követhető, hiszen óhatatlan, hogy a munkákról számot adva előre is, visszafelé is tekintsünk.

A téma igen nagy területet fog át, a kutatás elvileg a több évszázadot felölelő morális-etikai művek összegyűjtését, megfelelő szempontok szerint való osztályozását illetve értelmezését-elemzését foglalja magában. Munkánk során ennek az összetett feladatnak az egyik fő szegmensére, az összegyűjtésre és az osztályozásra helyeztük a hangsúlyt.

A pályázattal kapcsolatos érdemi kutatásokat egyedül a társkutató, Pócsi Katalin végezte el rész munkaidőben.

2011

A kutatás első évében az anyaggyűjtés mellett természetesen a rendszerezés feladatát sem mellőzhettük. A szakirodalom eddigi vázlatos utalásait (Tarnai Andor, Bíró Ferenc) továbbgondolva megkezdtük annak a nagyszámú XV-XIX. században keletkezett, magyar és idegen nyelvű, ún. politico-moralis irodalom (a továbbiakban : műfaj) tárgykörébe tartozó mű felkutatását, beazonosítását, amelyeket végül listában rögzítettünk a későbbi bibliográfiához. Ez mostanáig 1348 számú tételt jelent.

A fentiek alapján a majdani bibliográfiához összegyűjtöttük 1178 kötet könyvészeti adatait, illetve a kutatás jelenlegi fázisában további 170 kéziratról szerezettünk tudomást. Ugyanakkor fel kellett ismernünk, hogy egy ilyen jellegű kötet koncepciójának a kidolgozása a korábban elgondoltnál bonyolultabb feladat. Számolnunk kellett a nagyszámú oktató-nevelő, inkább gyakorlati tanácsokat adó művekkel is az eredendően irodalmi alkotások mellett. Ezért a bibliográfiának ebbe a variánsába („A” Bibliográfia) – a kutatás

jelen állapotában – belekerültek a konkrétan irodalmi műveken kívül a gyakorlati ismereteket nyújtó, inkább oktató-nevelő kézikönyvek is. A századokra történő lebontás szerint a műfaj több mint négy évszázadon keresztül jelen volt a magyar irodalom történetében. Első előfordulásként egyértelműen Szent István Intelmeit jelölhetjük meg (*Sancti Stephani Regis Primi Hungariae: Libellus de institutione morum*, XI. század). A későbbi felbukkanáskor, a XVI. században a műfaj szerteágazóvá válik, bibliai moralizáló történetek, verses erkölcsstani elmélkedések sora jelzi, hogy a reformáció korában már mennyire népszerű volt a tanításra és gyönyörködtetésre egyaránt alkalmas műfaj. A XVII. század fejedelmi tükrei pedig már nem csak az aktuális uralkodónak kívántak a segítségére lenni a bölcs tanácsokkal, bibliai és történelmi példák sorával, hanem az uralkodók burkolt apológiáját is nyújtották. Gyakran pedig arra szolgáltak, hogy illusztrálják (értelmezzék) az éppen felmerült és megoldásra váró politikai szituációt. Művek egész sora épült például a biblikus mitizációra, amely módszer tökéletesen lefedte az adott politikai helyzetet, felidézve annak korábbi, biblikus előzményét mintegy megoldást kínált a helyzet rendezésére. Az eddigi eredmények szerint a XVIII. században a maxima, az oktató mesék, példázatos történetek csatlakoztak a megelőző század erkölcsi elmélkedései mellé. A műfaj kiteljesedését a XIX. század jelenti, amikor azonban egy meglepően széles ívű s gyorsan lefutó felvirágzás után a század végére hirtelen meg is szűnik.

2012

Mindezek alapján úgy véltük, hogy a kutatás második évében meg kell kezdeni a *műfaj* korszakokonként való részletesebb áttekintését. Annál is inkább, mert a műfajtörténeti megközelítés mellett a másik vizsgálni kívánt terület, az eszmetörténet volt, pontosabban az az eszmetörténeti mozgás, amely a XVII. századtól kezdődően nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszott. A politikai nyelvhasználat konfesszionalizálódása mellett nem lehet mellőzni azt a tényt, hogy a kora újkorban a politikatudományi arisztotelizmus és a modern természetjogi rendszerek konzekvenciái szerint is a vallási és a politikai eszmetörténet egymástól szinte elválaszthatatlanok. Magyarország vonatkozásában pedig mindez egészen a XVIII. század közepéig érvényben volt. Mindezekon túlmenően előre nem látható, ám annál inkább érdekes, újabb feladatok is előbukkantak a munka során. Így például megfigyeltük, hogy a XVI. században igen népszerű *Dicta Catonis-kiadások* egészen a XIX. századig továbbéltek. Ezek összevetése és feldolgozása már előzetesen is igen érdekes konzekvenciákat helyez kilátásba (pl. az adott korszakban mely erényeket tartottak kívánatosnak, s az egyes társadalmi csoportok tagjai számára milyen követendő normákat írtak elő).

A program második évében a részletes áttekintést két fő szalon folytattuk.

Egyrészt megkezdtük a 17. századi államelméleti irodalom egyes műveinek beható vizsgálatát (főként Pataki Fűsűs János, Milotai Nyilas István, S. Pataki István esetében), másrészt rendszereztük és kiválasztottuk a részletes feldolgozásra érdemes köteteket a 18. század közepének laicizálódott, oktató-nevelő, szórakoztató kézikönyveiből. Mindezekben túlmenően a politico-moralis témájú műveket három fő kategória alapján tagoltuk. Így teológiai, államelméleti és erkölcsstani gyűjtemények szerint rendszereztük a *Jegyzékben („A” Bibliográfia)* rendelkezésünkre álló anyagot. Szociológiai szintek szerint ugyancsak csoportosítottuk a jelzett művek szerzőit. Ez néha időigényesebb munka volt, mint gondolható. Az eredmény szerint a *műfaj* szerzői között egyaránt megtalálható református lelkész, unitárius prédikátor, Jézus társaságbeli áldozópap, evangélikus lelkész, evangélikus püspök, esztergomi érsek, de teljesen civil alkotó is előbukkant. Megkezdtük a műfajspektrum elkészítését. Főként a következő típusú művek lelhetőek fel a *Jegyzékben*: maxima, viselkedéskódex, morál-kézikönyv, értekezés, oktatómese, példázatos történet, fejedelmi tükör, satírikus tanköltemény, verses nevelési program, erkölcsjavító dialógus, államelméleti értekezés, pedagógiai értekezés, iskolai nevelési elvek, erkölcsnemesítő gyűjtemény, prédikáció, elmélkedés, moralizáló verses oktatás, verses erkölcsi levelezés. A kutatásnak ebben a szakaszában folyamatosan rögzítettük a művek paratextusaiban, illetve az elő- és utószavakban, valamint az ajánlásokban megfogalmazott írói-alkotói irodalmi programokat.

2012. november 22-én az MTA BTK ITI Tanácstermében a társkutató, Pócsi Katalin beszámolt a kutatás addigi eredményeiről és bemutatta a bibliográfiát, amelyet jelentős szakmai érdeklődés kísért. Az előadáson elhangzott javaslatok kiemelték a kutatási téma szűkítésének szükségességét, illetve az előadást meghallgató kutatók azt kérték, hogy már a munkapéldány is legyen elérhető a szakma számára, mintegy ideiglenes adatbázisként is. Ezt elősegítendő az MTA BTK ITI Reciti munkacsoportja elhelyezte a bibliográfia munkapéldányát az Intézet honlapján Pócsi Katalin: ***Jegyzék a magyarországi erénytani irodalomról (XV-XIX. század)***, MTA ITI Hálózati kiadvány, 2012. (Bibliográfia doc. Pócsi) címmel.

Publikáció ebből az időszakból még: Pócsi Katalin: *„Keresztény-világi intések” - erkölcsstani alapvetés Kollarics Joakim Philothea és Keresztény-világi intések című műve nyomán* – Irodalomismeret online 2013/3. szám.

2013

A kutatás harmadik évében továbbra is a már rendelkezésünkre álló hatalmas terjedelmű anyag további rendszerezése jelentette az egyik alapfeladatot. Ennek a munkának részeként kiválasztottuk a digitalizálásra szánt dokumentumokat. A digitalizálást az Országos Széchényi Könyvtár végezte el.

A korábbi elképzeléstől eltérően végül a műhelymunka megbeszélések folytatása nem az MTA BTK ITI-vel, hanem a Debreceni Egyetem Kultúratudományi Intézetével történt. Az MTA ITI ideális szakmai környezetet jelentett, de mint tudományos műhelynek e vállalkozás csak a távlatilag van aktualitása. Egészen már volt a helyzet a debreceni kutatókkal: az ő számukra ez a munka szorosan kapcsolódik folyamatban lévő kutatásokhoz. Ebből következően ők pontosan meg is fogalmazták igényeiket. A megbeszélések folyamán olyan megállapodás jött létre, amely szerint első lépésben a 18-19. századi életvezetési szabályokat tartalmazó műveket különválogatjuk a bibliográfiából, s mintegy önálló egységként tárgyaljuk őket.

Megkezdjük tehát az életvezetési könyveket tartalmazó jegyzék összeállítását, **(Magyar nyelvű életvezetési kézikönyvek a 18-19. században-** word dokumentum formájában létezik – „B” Bibliográfia) címmel.

Időközben egy másik műhely is jelezte érdeklődését az etikai műveket tartalmazó adatbázisunk iránt. Az ELTE BTK Új és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke, illetve annak Doktoriskolája kifejezte igényét a Bibliográfia Előszóval ellátott változatának online megjelentetésére. Ez az igény voltaképpen tehát az egész anyagunkra vonatkozik. Itt a használhatóság érdekében speciális átalakításra lesz szükség. Ennek a munkálatai 2014 januárjában megkezdődtek.

Ugyancsak a kutatás harmadik évében a társkutató, Pócsi Katalin – az alakulóban lévő adatbázisra támaszkodva – részt vett az MTA BTK ITI XVIII. századi osztályának szövegösszehasonlító és jegyzetelő munkájában, amely a Magyar Remekírók XVIII. századi sorozatának második kötetében lát majd napvilágot. Itt az alábbi művek jegyzetelését és szöveggondozását végezte el:

Fejér György: *A kisdedek vallásbeli oktatása (1790)*

Földi Ferenc: *Erkölcsei könyvecske (1789)*

Takáts József: *[Értekezés a nevelésről. Festetics György számára készült feljegyzés] A nevelésnek szüksége (1790)*

I. ELŐTERJESZTÉS. A tekintetes Királyi Bizottság előtt megtette Tessedik Sámuel 1792. május hó 9. napján

Még valamit a kutatás folytatását illető további tervekről. Örömmel éltünk a debreceni egyetem által felkínált együttműködési lehetőséggel, amely lehetőség menet közben kibővült. A 18-19. századi magyar nyelvű életvezetési kézikönyveket tartalmazó kötetünket egy nagyobb lélegzetű, elemző-áttekintő tanulmánnyal ellátva a debreceni egyetem jelenteti meg majd a közeljövőben.

Összegezve elmondható, hogy az eredetileg kitűzött terveink közül sikeresen megvalósítottuk a következőket. Mindenekelőtt elvégeztük a moralizáló művek bibliográfiai feltárását. A források azonosítása és vizsgálata mellett a szövegek összehasonlító elemzése folyamatos feladatot jelent. A művenként jellemző életvezetési szabályokat szintén az adott mű adatai között rögzítettük. Ugyancsak folyamatos feladatot ad – a már elemzett művek esetében – a művek szociológiai szintek szerinti csoportosítása. Kidolgoztuk annak a sajátos fejlődési ívnek a pilléreit, amelyek az államelméleti irodalomtól indultak, s az oktató-gyönyörködtető kézikönyveken át az államregényekig jutottak el. Nem elhanyagolható tény, hogy az alapos laicizálódási folyamat (egy bizonyos szint elérése után) a műfaj szüneteltetését is magával hozta egy hosszabb időtartamra.

Előzetes munkatervünkhöz tartottuk magunkat, de – mint az elmondottakból látható – természetesen e nagy terjedelmű anyag elemző vizsgálata még az OTKA által támogatott kutatás után is bőven ad feladatot. A digitalizálásra kiválasztott dokumentumok tartalmi feldolgozásának a folytatása, valamint a 18-19. századi magyar nyelvű életvezetési kézikönyvek beható áttekintése után tervezzük további kutatási eredményeink monografikus közzétételét.

E munkák elvégzését ugyancsak Pócsi Katalin vállalja magára.

Publikációk 2013-ból:

- PÓCSI Katalin, *A magyarországi erénytani irodalom bibliográfiája 15-19. század* – Előszóval ellátott verzió – közlésre elfogadva, megjelenés előtt az ELTE BTK Új és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke online kiadványaként, várható megjelenés 2014 első félévében;
- PÓCSI Katalin, *Magyar nyelvű életvezetési kézikönyvek a 18-19. században* –válogatott bibliográfia elemző áttekintéssel (szerkesztés alatt);

Budapest, 2014-04-12

Bíró Ferenc
professor emeritus
ELTE BTK